

HISTÒRIA

L'evolució urbana de la vila de Roses. La trama ortogonal i la parcel·lació gòtica a l'ampliació del segle XIII

Per Anna M. Puig Griessenberger^(*)

Resum

Els treballs arqueològics a la vila medieval de Roses han estat de gran utilitat per a establir la cronologia de l'ocupació, des dels seus precedents, en època tardoromana, fins a la seva definitiva amortització a principi del segle XIX, tot i que a partir de mitjan segle XVII ja resta pràcticament abandonada. És el moment en què s'inicia el trasllat fora muralles de la Ciutadella, fet que ha permès que les seves runes hagin estat fàcilment accessibles als arqueòlegs. Aquesta recerca ha proporcionat una important novetat per a l'exemple baixmedieval: una parcel·lació perfectament modulada a partir de la qual es traça la xarxa de carrers i la trama d'illes de cases, tot adaptant-se al terreny disponible. Aquest pla premeditat i absolutament racional el coneixem també en altres jaciments i poblacions de la mateixa època.

Paraules clau

Vila medieval, urbanisme, trama ortogonal, parcel·lació

Abstract

Archaeological works in the medieval town of Roses have helped to establish the chronology of its occupancy, from the late Roman precedents to its final amortization in the early nineteenth century, although it had remained virtually abandoned since the mid-seventeenth century. This is the moment when the move outside the walls of the Citadel started, which has allowed that its ruins have been easily accessible to archaeologists. This research has provided important new information on the late medieval quarter: a perfectly modulated division from which one can draw the street grid and the lot pattern, all well adapted to the available land. We have seen this premeditated and absolutely rational outlay from other archaeological sites and settlements from the same period.

Keywords

Medieval town, urbanism, rectangular pattern, lot division

Recepció: 29/06/2016 • Acceptació: 01/09/2016

* Dra. en Història per la UdG, Presidenta de l'IEE
annamaria.puig@gmail.com, president@iee.cat

DOI: 10.2436/20.8010.01.209

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 47 (2016)
 Anna M. Puig Griessenberger

Estudiar l'urbanisme de les viles medievals comporta, en la majoria dels casos, un esforç de lectura i interpretació dels plànols cadastrals urbans, amb la dificultat, evident, de destriar de la topografia urbana allò que en resta de l'antiga, fossilitzada dins el perímetre dels centres històrics de les poblacions actuals. Són molt escassos els jaciments arqueològics de viles formades en aquesta època que no es troben sota els fonaments dels nostres pobles i ciutats. Aquesta situació afegeix dificultat a l'hora d'estudiar la cronologia i les característiques de l'establiment, atès que la recerca arqueològica queda reduïda a les excavacions preventives o d'urgència fetes en aquelles obres públiques o privades que incideixen en el subsòl dels nuclis antics d'aquestes poblacions, amb l'agreujant que fa relativament pocs anys la normativa patrimonial catalana els protegeix i n'empara la recerca.

En el marc territorial del NE català, concretament el dels antics comtats d'Empúries i Peralada, que és el que ens interessa, la investigació sobre el poblament medieval s'ha centrat en escassos jaciments. En primer lloc, hem d'esmentar la vila de Peralada, la capital medieval del comtat homònim, on l'any 1989 s'inicien un seguit d'excavacions dins el centre històric que permeten incidir en l'evolució del poblament medieval, a més del jaciment ibèric (Llinàs *et al.*, 1998). Segueix Sant Martí d'Empúries, primera capital del comtat d'Empúries, on l'any 1994 comencen les excavacions paral·leles a l'execució del projecte d'urbanització del nucli urbà (Aquilué, 1999: 75-84), aprovat l'any 1992 (Fernández de la Reguera, Soler, 1999: 51-74), que aporten dades sobre l'Empúries del període medieval (Aquilué, Burés, 1999: 423-448), a més d'altres períodes històrics anteriors. A Castelló d'Empúries, segona capital emporitana, caldrà esperar els controls arqueològics paral·lels als projectes d'ordenació del centre històric que comencen l'any 1998 (Puig, 2000b: 313-317; Puig, Agustí, Codina, Teixidor, 2004: 369-375),⁽¹⁾ i que han

1. Com a precedent, cal esmentar els estudis sobre l'origen de la població i la seva formació al voltant del nucli del castell comtal i l'església de Santa Maria (Puig, 1996: 47-77).

generat diversos estudis posteriors sobre l'urbanisme medieval (Puig, 2004: 45-57; Puig, 2007: 79-113).

Aquest seguit de viles que acabem d'esmentar tenen en comú la seva formació en el procés de concentració de poblament que s'inicia ja a final del segle IX i progressa al llarg del X com a resultat de la política territorial carolíngia i comtal de reorganització del territori (Puig, 2000a: 76-89; Folch, 2005: 37-65).⁽²⁾ No és objecte d'aquest article incidir en les característiques urbanes d'aquestes fundacions, que ja hem tractat en altres ocasions, només volem recordar la planificació d'aquests assentaments de nova planta a partir d'un model que remet a l'ordenació romana en forma de creu, organitzada entorn d'uns eixos a l'estil dels *cardo* i *decumanus*, i que per a l'època altmedieval se n'ha reivindicat el simbolisme cristià. En tots els casos, aquestes poblacions se situen en un lloc elevat, emmurallat, amb una posició preeminent respecte del territori circumdant, i als peus d'un edifici principal, ja sigui església, monestir o castell, que esdevé el promotor directe de l'atracció de població, situat sempre en el punt més elevat del lloc i a l'extrem est d'on s'instal·larà el nucli d'habitatges.

En aquest context, el cas de la vila de Roses és excepcional en tant que l'urbanisme medieval ens ha arribat pràcticament intacte, conservat dins les ruïnes de la Ciutadella, fortificació de planta abaluartada construïda al seu voltant a partir del mitjan segle XVI. És justament la construcció d'aquestes noves defenses i les circumstàncies històriques que fan d'ella un lloc repetidament afectat per conflictes bèl·lics, el que provoca el despoblament de la vila i el seu trasllat a l'actual emplaçament. Aquest fet, que es produeix a partir de la segona meitat del segle XVII i, sobretot, al llarg del segle XVIII, desembocarà en un primer projecte d'ordenació urbanística del raval l'any 1772, a càrrec de l'enginyer militar Pedro Martín Cermeño (Castells, Catllar, Riera, 1994: 412-414), que serà revocat, revisat i, finalment, substituït pel d'Antonio López Sopeña el 1791 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 420-421). En definitiva, la vila medieval s'abandona, tot i que algunes cases restaran ocupades pels oficials de la plaça o aprofitades per altres usos fins a la seva amortització definitiva a principi del segle XIX, mentre es va consolidant la vila moderna de Roses en un altre lloc.

2. Darrerament s'està defensant una certa estructuració del poblament ja al segle VIII, tot i que força dispers, el qual té la particularitat de ser de mida reduïda, situar-se a mitja alçada, amb estructures productives associades als habitatges, i autosuficients (Folch, 2005: 58). Al respecte d'aquest tema, l'arqueologia pot aportar encara novetats interessants. En el territori que ens ocupa, els jaciments del Puig Rom (Roses) i Castelló d'Empúries en són un exemple en curs d'estudi.

No és objecte d'aquest article analitzar la formació i l'evolució del poblament medieval a l'Empordà. Fins aquí només hem esmentat aquelles viles principals, amb major nombre d'habitats i més conegudes, ja que ens ofereixen informació sobre la matèria que ens interessa tractar: la planificació urbana en la fase de creixement baixmedieval a partir del cas de Roses. Evidentment que ens quedaria revisar un conjunt molt més ampli de poblacions de menor rang, secundàries, fins i tot petits vilars, la major part dels quals situats en ambients rurals, dels quals coneixem menys dades o, només, referències documentals. Afortunadament, avui disposem, en procés d'estudi, d'un jaciment d'aquest tipus: la vila de la parròquia de Santa Creu, a tocar del monestir de Sant Pere de Rodes, la qual s'excava des de l'any 2006, amb aportacions importants pel que fa a la formació, el creixement i l'ordenació urbana.

LES EXCAVACIONS A LA VILA MEDIEVAL DE ROSES: LES CAMPANYES DE 1993 A 2011

L'aparent conservació de la vila medieval va propiciar l'inici de les excavacions d'aquesta l'any 1993, sota el paraigua del Pla Director, redactat per l'arquitecte Ramon Castells i l'arqueòloga Aurora Martín, i aprovat el mateix any, poc temps després que el monument hagués estat adquirit per l'Ajuntament de Roses, el 1986. Sense descuidar els jaciments grec i tardoromà, que fins al moment havien centrat l'atenció dels investigadors, aquesta nova etapa es va dirigir, especialment, a valorar l'ocupació de l'època medieval. Els treballs es feren a partir d'un conveni, signat a tres bandes, entre el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Roses, i per cinc campanyes, fins a l'any 1996. Durant aquest període, s'aconseguí descobrir el traçat de la muralla que tancava la vila per migdia i una part del de llevant –que havia estat enderrocada a conseqüència de la fortificació moderna–, al mateix temps que s'excavava una part de les cases i els carrers empedrats del sector més antic de la vila, el que corresponia a la implantació altmedieval, l'anomenat sector 5 (Fig. 1 i 2). L'actuació arqueològica va permetre definir la planta d'alguns edificis, reconèixer l'ordenació urbana antiga i, sobretot, establir la seqüència cronològica de l'ocupació d'aquest sector, amb uns precedents en època tardoromana, fins a arribar a la seva destrucció durant el setge de 1645 (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal, 1994b: 17-41; Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995a: 41-69).

Figura 1. Planta general de la Ciutadella amb els sectors excavats a la vila medieval entre els anys 1993 i 2011.

*Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 47 (2016)
L'evolució urbana de la vila de Roses. La trama ortogonal
i la parcel·lació gòtica a l'ampliació del segle XIII*

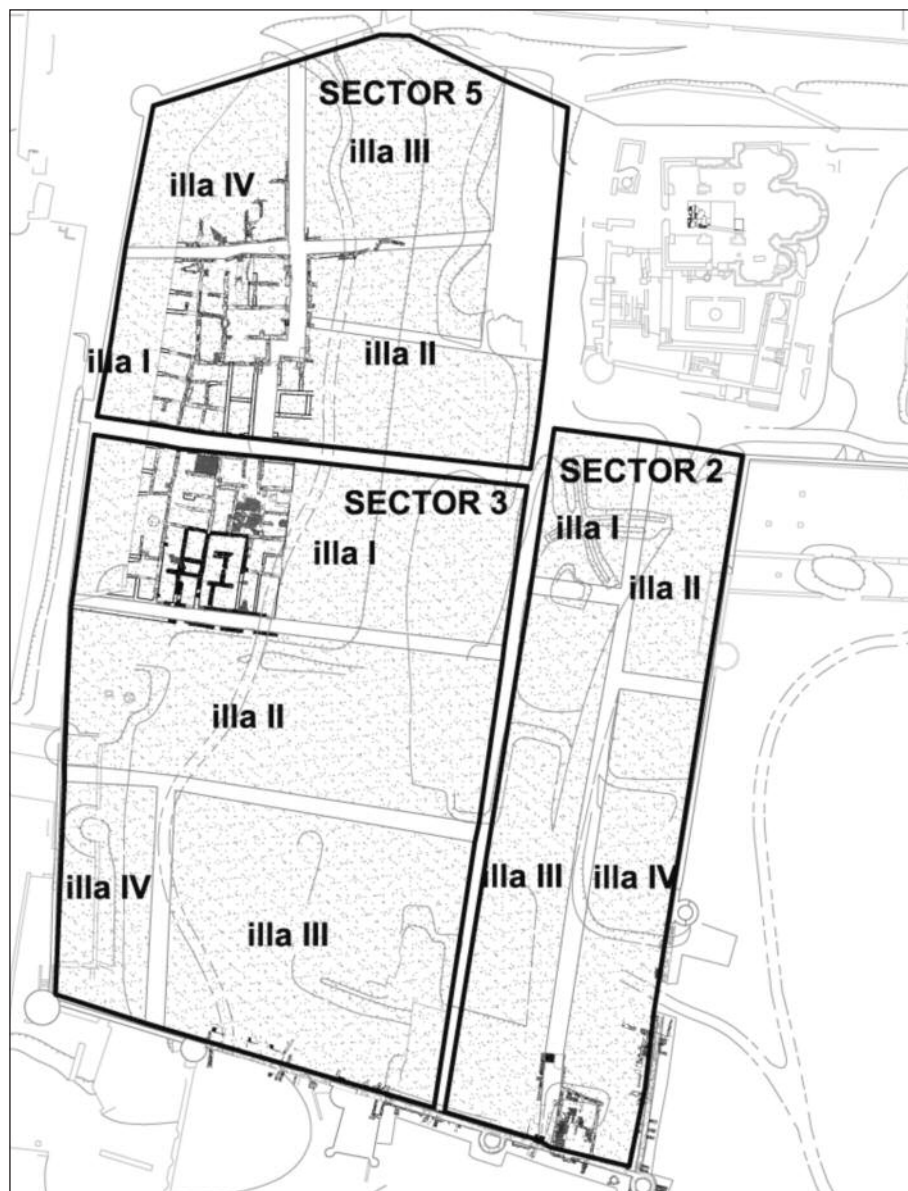
Finalitzat el conveni, l'Ajuntament va promoure petites intervencions, alguna de les quals varen incidir en el jaciment medieval, tot i que només a la zona de l'església de Santa Maria (Puig, Agustí, Teixidor, Martín 2000: 172-176) i al claustre del monestir (Puig, Codina 2004: 485-491).⁽³⁾ Les excavacions a la vila no es reprendran fins a l'any 2008, quan s'inicia una nova etapa amb la posada en marxa del *Projecte d'intervencions arqueològiques al jaciment de la Ciutadella de Roses (2008-2016). Cap al centenari de la descoberta*, aprovat per l'Ajuntament de Roses i el Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, i amb l'aval del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.⁽⁴⁾ Els objectius se centren en l'estudi de la trama urbana i la seva evolució, en definir l'ocupació de l'espai de la sagrera del monestir i finalitzar l'excavació del claustre, en determinar els fossats de la muralla medieval i la seva ocupació, i, finalment, en delimitar i descobrir el barri del port (Puig, 2008: 82).

S'intervé a la meitat sud-oest de l'illa I del sector 3, ja parcialment descoberta, i a l'extrem oest de l'illa II del mateix sector, ambdues corresponents a la part de la vila enderrocada durant el setge de 1645, però també en una part de l'illa III del sector 2, suposadament no afectada per aquest setge (Puig, 2011; Puig, 2014).⁽⁵⁾ A la part corresponent a la vila vella o sector 5, en canvi, es procedeix a retirar la fonamentació del safareig del Jardí del Governador –zona enjardinada que es fa damunt la part de la vila destruïda l'any 1645–, construcció que ja s'havia començat a enderrocar l'any 1996 per tal de poder continuar l'excavació de les cases que quedaven per sota (Puig, Teixidor, 1997; Puig 1998b: 335-340).

3. Aquesta intervenció, no obstant això, es realitza amb la finalitat d'obtenir dades sobre la colònia grega, fruit d'un conveni entre el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Roses pels anys 1999 i 2000. La intervenció al claustre, per contra, va dirigida a orientar una proposta de consolidació del conjunt i d'adequació de la visita.

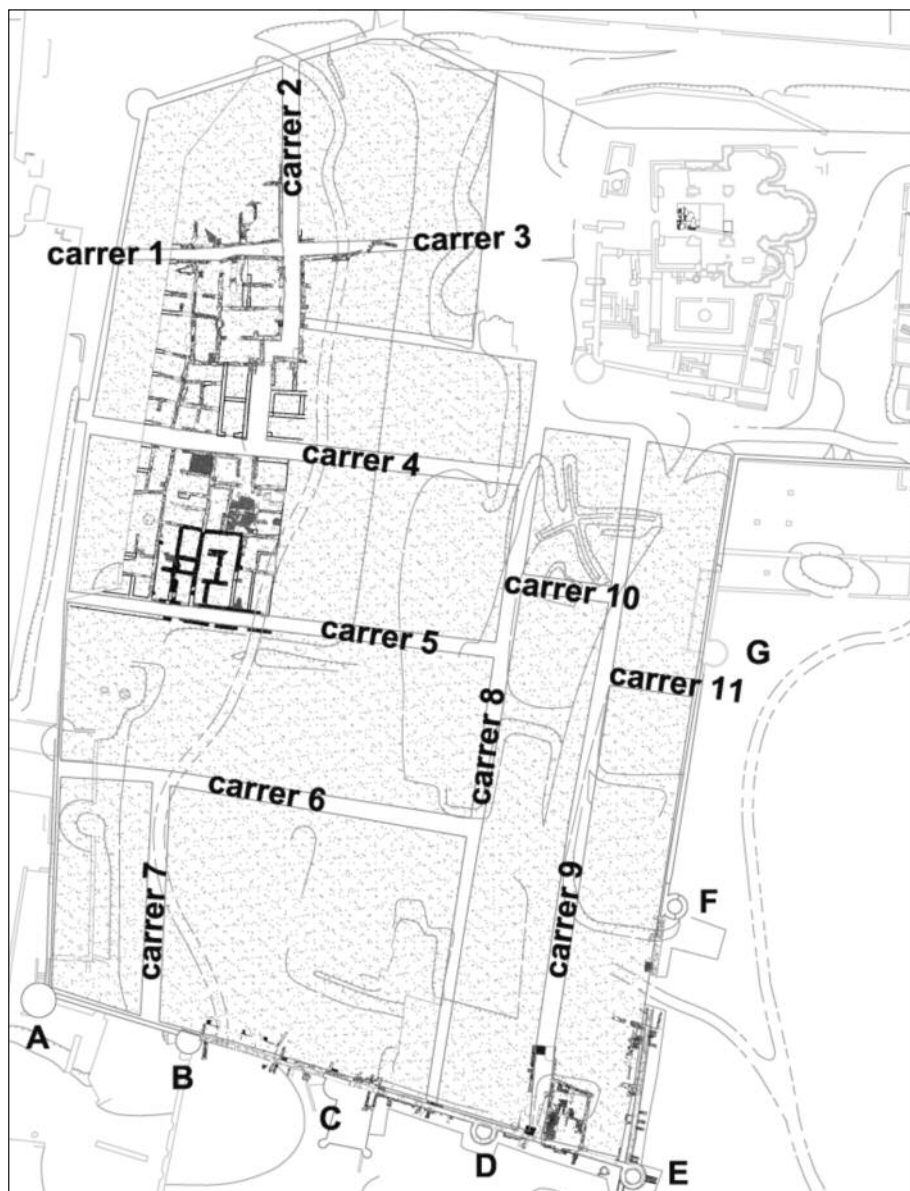
4. Amb aquest projecte, l'Ajuntament obté un pla per a actuar de forma programada, tant en arqueologia com en conservació i difusió del conjunt monumental, fins al 2016, any que coincideix amb el centenari de l'inici de les intervencions al jaciment. Es programen les actuacions tant al jaciment grec de la colònia de *Rhode* i a la ciutat tardoromana de *Rodas* com a la vila medieval. Les campanyes del projecte, organitzades en biennis, només s'executen fins a l'any 2011, quan un canvi polític a l'Ajuntament suspèn la recerca.

5. Mantenim les referències de la topografia arqueològica i descartem utilitzar el nom dels carrers –dels que se'n té una primera referència l'any 1361 (Pujol, 1997: 62-66)–, atès que no sabem si són els originals ni si es mantenen igual al llarg del temps.

a)

Figura 2. Distribució de les illes de cases, sectors i carrers en què s'ha compartit la superfície de la vila en funció de la trama urbana coneguda.

b)

Figura 2. Distribució de les illes de cases, sectors i carrers en què s'ha compartit la superfície de la vila en funció de la trama urbana coneguda.

L'EVOLUCIÓ URBANA DE LA VILA DE ROSES

L'any 1995, després d'haver excavat uns 480 m² de superfície, definits 8 edificis i un total de 22 estances o àmbits, ja es va establir la seqüència cronològica del lloc (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995a: 41-69). Poc abans s'havia apuntat l'evolució del nucli emmurallat, des del primer que tancava el monestir, el segon que delimitava la vila vella, fins al darrer, que comprenia i englobava els dos anteriors i l'ampliació baixmedieval o vila nova (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal, 1994b: 17-41). En acabar l'any 2011, la superfície descoberta arriba als 2.200 m², el que representa quasi un 12% del total ocupat; 40 àmbits i un màxim de 10 edificis corresponen a l'illa I del sector 5, que forma part de la vila vella, mentre que per la vila nova, concretament l'illa I del sector 3, són 32 els àmbits i 9 els edificis definits (Fig. 3). Aquesta major descoberta ha aportat més informació sobre les fases constructives ja conegudes, però, sobretot, dades relatives a la tipologia dels edificis en funció d'una ordenació urbana premeditada, i, altrament, elements per a identificar l'activitat dels habitants de la població.

Respecte de la seqüència evolutiva, avui podem precisar i ampliar les 5 fases abans definides fins al 1645 (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995a: 45), any que marca un punt d'inflexió important en la història de la vila de Roses, i reconèixer, a partir d'aquí, unes fases posteriors en funció de les batzegades sofertes per la població durant els setges dels segles XVII, XVIII i principi del XIX. Quant a les primeres 5 fases, l'arqueologia és encara l'eina bàsica per a l'estudi d'aquestes, tot i que és evident que una recerca documental aprofundida podria aportar dades que serien de gran utilitat, sobretot per als segles XIV, XV i primera meitat del XVI.⁽⁶⁾ A partir de la segona meitat d'aquest segle i fins a l'abandonament de la plaça a principi del XVIII, no ens cansarem de valorar la importància de la documentació militar que es conserva, en especial dels gravats, tant els fets pels enginyers espanyols amb motiu de les successives obres de fortificació com els francesos, realitzats després d'ocupar la Ciutadella i reconstruir-la per a les seves necessitats. El detall de bona part d'aquesta planimetria és excel·lent i proporciona molta informació sobre les construccions existents en cada moment i quins eren els seus usos (Castells, Catllar, Riera, 1994: 376-449).

Avui sabem, amb prou indicis, que la vila medieval es construeix damunt les runes d'una ocupació anterior, la de la ciutat tardoromana de

6. Aquest estudi encara resta per fer. Josep Maria Gironella, que ha revisat els protocols notariais de Castelló, especialment pel segle XIV, reconeix les possibilitats d'aquesta documentació.

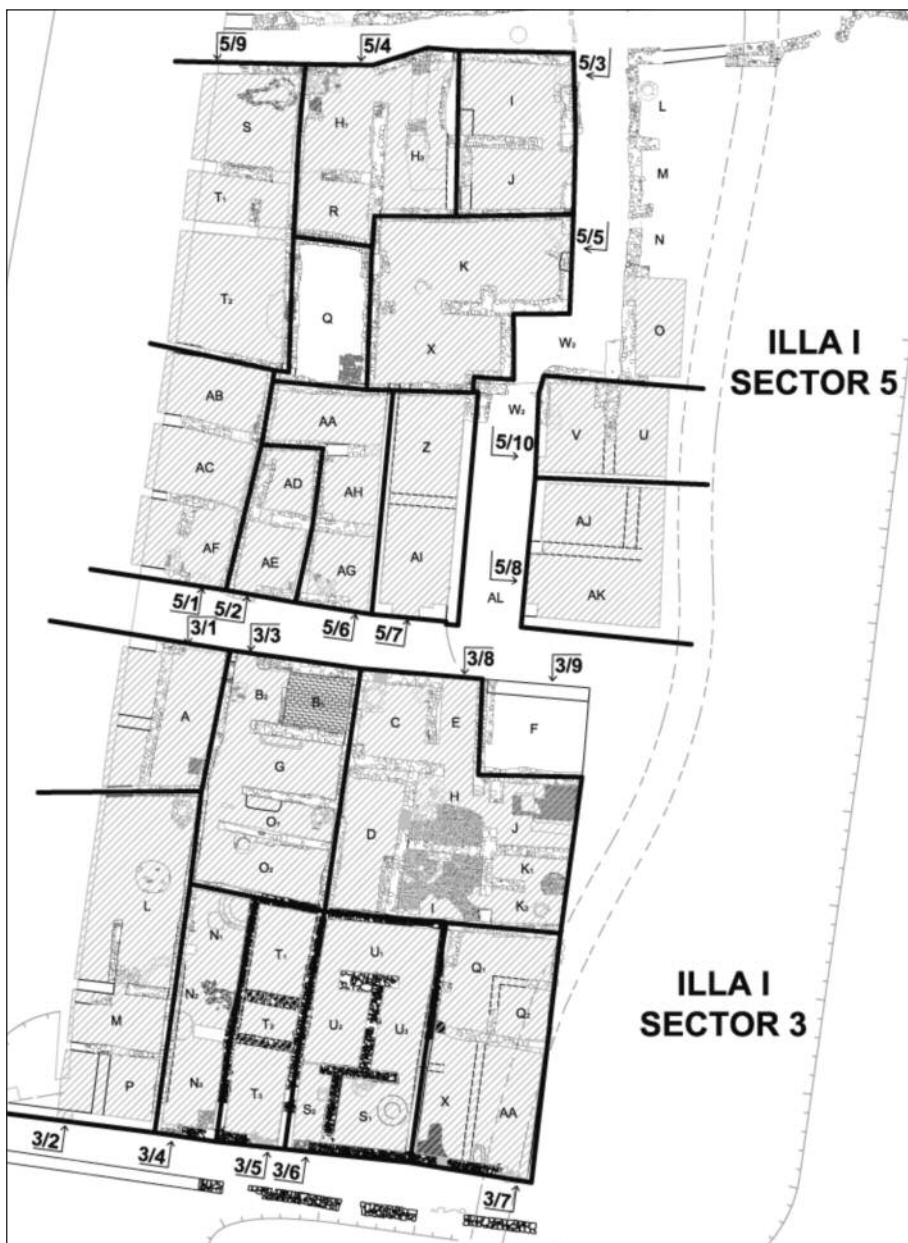

Figura 3. Límits dels edificis definits dins la trama urbana excavada tal com arriben en el darrer moment d'ocupació.

Rodas, concretament sobre la part que s'estenia entre el marge dret del rec Fondo i la riera de la Trencada, i al voltant de la basílica. Per sota d'aquesta, al mateix temps, s'han descobert restes de l'ocupació grega, relatives als nivells fundacionals del segle IV aC i de la posterior reforma hel·lenística (Puig, Martín, 2006; Puig, 2010a: 79-88; Puig, en premsa). Malgrat que en pocs punts ha estat possible arribar al subsòl, atès el problema d'aflorament del nivell freàtic,⁷ sabem que aquesta població tardoromana s'estenia, almenys, per una superfície d'unes 4 ha. A aquestes, cal sumar-hi unes altres 4 ha al costat de llevant del rec Fondo, entorn del barri del port, a més d'una possible ocupació, encara no ben definida, al NW de la Ciutadella, al marge dret de la Trencada, a la zona de l'actual Mas Matas. Aquesta extensió ens està definint una ocupació prou important, que comença modestament a la segona meitat del segle II dC, amb un seguit d'estructures i construccions a la vora del port, però que creix substancialment a partir del segle IV i sobretot al V, fins a assolir el seu màxim al segle VI, per acabar abandonada a principi del VII. Just sota el subsòl de les cases medievals excavades s'han trobat construccions del segle V dC, amb reformes al segle VI i nivells d'amortització d'aquestes que consisteixen en una àrea de cementiri dispers i restes d'incendi. Les construccions d'aquest moment tenen en comú la seva orientació en biaix respecte dels punts cardinals i el fet de presentar un sòcol de pedres disposades en sec, majoritàriament granits, amb algunes filades en *opus spicatum* (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996: 1012-1015).

És damunt d'aquests estrats d'abandonament tardans que es procedeix a fer un anivellament general per a rebre els murs de les primeres construccions medievals. Aquesta capa, que conté percentatges de ceràmica antiga superiors al 90%, remenats de la fase anterior, s'ha pogut datar a partir de l'anomenada ceràmica espatulada. Es tracta d'un tipus de material, identificat a Barcelona per Eduard Riu l'any 1984 (Riu, 1984: 29-48), que ha esdevingut un dels fòssils directors per excel·lència de l'època altmedieval, que es documenta ja en el període carolingi. En tota la superfície excavada

7. Aquesta circumstància impedeix excavar en alguns punts en determinades èpoques de l'any, sobretot en temps de pluges, mentre que en altres, això passa sempre. El problema s'ha agreujat arran d'unes obres municipals recents de drenatge i conducció de pluvials al nord de la Ciutadella, que han sobrecarregat l'aqüífer freàtic en direcció al monument. Un estudi portat a terme l'any 2011 –*Estudi de la Problemàtica de la inundabilitat a la Ciutadella de Roses*–, encarregat al geòleg Miquel Fort, d'Estudis i Projectes Empordà S.L., preveia obtenir solucions al problema. Aquest es va fer amb l'objectiu de conèixer el funcionament de l'aqüífer superficial del subsòl de la Ciutadella i obtenir els seus paràmetres hidràulics a fi d'aportar solucions al desguàs de l'aigua entollada en les zones d'excavació. Si bé es va actuar a la zona del Pati d'Armes, la de la vila medieval va quedar en fase prèvia i no s'ha arribat a executar.

s'ha vist que aquesta ceràmica només apareix en les fases preliminars de l'illa I del sector 5, precisament la que correspon a la part més antiga de la vila. L'existència de l'estrat d'anivellament abans referit fonamenta la hipòtesi d'una fundació *ex novo*: una autèntica acció premeditada, dirigida a condicionar el terreny i ordenar la trama urbana. Si bé coneixem aquesta ordenació a partir de quatre illes disposades en els quatre quadrants d'una creu, que són els carrers –traçats sobre els eixos cardinals–, disposem de poques restes constructives d'aquest moment (Fig. 4). Els escassos murs descoberts, la majoria arrasats per les reformes posteriors de les cases, es caracteritzen per estar fets amb un aparell de pedres de format mitjà, majoritàriament granit, disposades en sec. Allà on s'han vist, aquestes estructures es mantenen fins a l'època baixmedieval. Quant a la cronologia, encara defensem la fundació de la vila de Roses a partir de la segona meitat avançada del segle X o inicis del segle XI, un cop el monestir de Santa Maria, fundat i dotat, es troba en ple rendiment, malgrat que el primer document que parla dels habitants de Roses sigui de l'any 1079 (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995a: 51).

Per a la fase següent, la plenament medieval, les restes localitzades es concentren, com era d'esperar, a la part de la vila que s'amplia en aquesta època. El fet de no poder excavar tampoc aquí totes les cases fins als nivells fundacionals n'ha dificultat la seva interpretació. La decisió de deixar les estructures descobertes a la cota del darrer moment d'ús, per a fer-les visitables,⁽⁸⁾ juntament amb els ja esmentats problemes d'inundabilitat, han reduït l'excavació a només dos àmbits d'un dels sectors d'aquesta fase, situats a l'extrem sud-oest de l'illa I del sector 3, que formen part dels edificis 5 i 6 (Fig. 3), tot i que en altres àmbits es detecten murs d'aquesta fase que avui encara resten per excavar (Fig. 5). També corresponen a aquesta ampliació les parts excavades de l'illa II del sector 3, l'illa II del sector 2 i els trams damunt la muralla de migdia i llevant o sector 1. Al respecte de la cronologia de l'ampliació baixmedieval de la vila, malgrat els escassos elements de datació que ja hem lamentat, creiem que avui podem suggerir el seu inici dins la primera meitat del segle XIII, o final del segle XII, com a molt aviat, i unes reformes cap a final del segle XIII.

Sobre la fase inicial de l'ampliació urbana, els murs perimetrals del primer moment constructiu trobats en el subsòl de l'edifici 5 s'han relacionat

8. La decisió de descobrir la major superfície possible en benefici de l'obtenció d'un rendiment en l'explotació turísticocultural del lloc és un handicap important a la recerca, que lamentem, atès que una sense l'altra no tenen cap sentit.

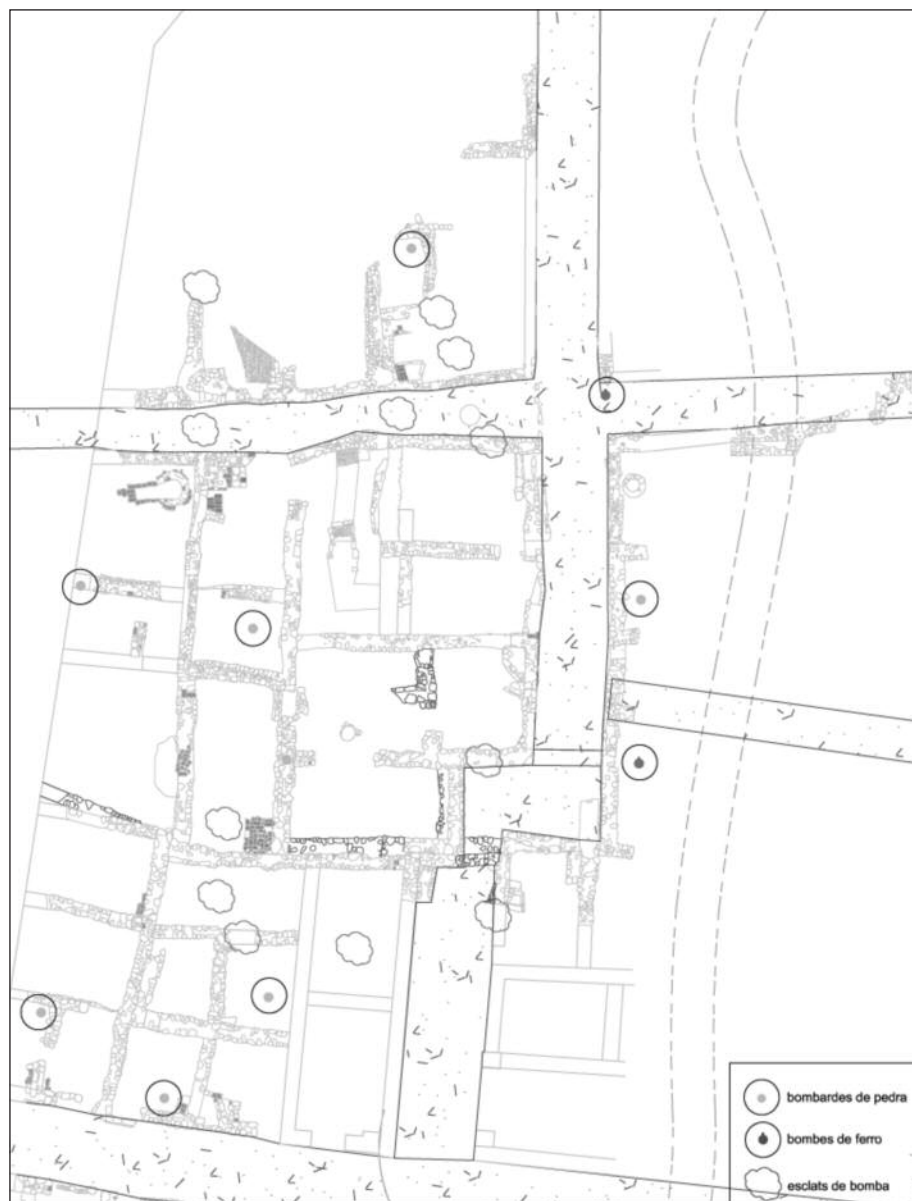

Figura 4. Localització de les estructures de la fase altmedieval trobades en el subsòl excavat de la vila vella. Els símbols indiquen les bombardes de pedra i les bombes de ferro, algunes esclatades, que afecten les construccions.

Figura 5. Localització de les estructures que corresponen a la fase baixmedieval trobades en el subsòl excavat de l'eixample. Els símbols indiquen les bombardes de pedra i les bombes de ferro, algunes esclatades, que afecten les construccions.

amb un estrat d'anivellament datat a partir de la presència de ceràmica de cuita reduïda decorada a rodeta (Puig, 2011: 59, 108), un material que es coneix com a propi de contextos de final del segle XII o primera meitat del XIII (Puig, 2007: 79-113).⁽⁹⁾ Amb aquesta cronologia lligaria el fragment de pisa arcaica trobat en un paviment d'aquest mateix edifici (Puig, 2011: 59), ceràmica de la qual es coneix un centre productor a Barcelona i que es data en el segon quart del segle XIII (Beltran de Heredia, 2007: 138-158).⁽¹⁰⁾ No s'han pogut identificar materials d'aquesta època, en canvi, en els nivells fundacionals de l'edifici 6; aquí les restes ceràmiques han resultat escasses i poc precises, amb un percentatge elevadíssim de ceràmica antiga procedent dels nivells inferiors (Puig, 2011: 68). Els paviments que corresponen a aquest moment són simples, a base d'argila compactada o morter sobre una capa de preparació de fines graves, mentre que els murs estarien construïts, majoritàriament, amb pedres granítiques, disposades en sec. Volem observar un detall que considerem important: en aquesta època es detecta, altre cop, un estrat d'anivellament i preparació del terreny per a rebre les construccions, el que implicaria, com ja hem defensat per a l'època altmedieval, una acció premeditada de preparació del terreny per a urbanitzar.

Els nivells més tardans, propis de la segona meitat del segle XIII o XIV, que es reconeixen per la presència de la ceràmica catalana decorada en verd-i-manganès, no s'han detectat en el subsòl d'aquesta part de la vila. Només els hem localitzat en els nivells inferiors de les torres C i E i en una part de la muralla de llevant, entre les torres E i F, a tocar d'aquesta (Fig. 2b). Aquí els estrats han aparegut en relació amb una refacció de la muralla, com a capes d'anivellament prèvies a aquesta (Puig, Carrascal, Pujol, Vieyra, 1994: 81-85). Al respecte d'aquesta fase, hauríem de tenir en compte els efectes de la croada contra Catalunya que va protagonitzar el rei francès Felip l'Ardit, enfrontat amb Pere el Gran, l'any 1285, acció que sembla que va afectar

9. Acompanyen aquests materials altres ceràmiques de cocció reductora i pasta grollera, així com alguns fragments de vidrades monocromes. Això corrobora l'afirmació feta per Júlia Beltran de Heredia que cal avançar l'aparició del vidrat a Catalunya com a mínim un segle, almenys fins al darrer quart del segle XII-inici del XIII (Beltran de Heredia, 2007: 139). Aquesta hipòtesi s'ha contrastat en els jaciments de Castelló d'Empúries i Santa Creu de Rodas, gràcies a les excavacions portades a terme en els darrers anys. El percentatge d'aquestes ceràmiques vidrades, tant de cuina com de rebost, és, però, molt petit: amb un total d'un 4,63% en les fases més antigues i un 14,20% en les posteriors (Puig, 2007: 90 i 95).

10. Aquesta producció, segons expressa la mateixa autora, és coneguda a la Itàlia meridional (Apúlia, Campània i Sicília) com a protomajòlica o majòlica arcaica, i data de final del segle XII o inici del XIII. D'aquí s'hauria exportat cap a la Itàlia central. Estudis arqueomètrics han permès considerar l'existència de tallers locals a Barcelona (Beltran de Heredia, 2007: 139).

notablement la vila de Roses. Un document localitzat per Josep Maria Gironella fa referència a unes devastadores conseqüències del pas de les tropes franceses: "*omnia bona ipsius monasterii fuerunt assumpta et devastata et recepta per gallicos et armata gallicorum, et ignis impositus fuit ipsi monasterio et ville de Rosis, et omnia combusta fuerunt*".⁽¹¹⁾ S'està referint a una destrucció i incendi similar al que va patir la vila de Peralada. Molt probablement corresponen a aquest fet bèl·lic les diverses bombardes de pedra que s'han trobat, aprofitades com a material de construcció, en moltes cases de la vila (Fig. 4 i 5), tal com es constata en altres jaciments de la zona. Serien d'aquest moment les trobades al monestir de Sant Quirze de Colera (Codina, Agustí, Teixidor, 2000: 159), o, més recentment, les 12 bales localitzades a l'excavació de la torre del mas de les Torres de Vilanova de la Muga (Puig, 2016).

A la part de la vila vella o sector 5, no s'han trobat nivells en la fonamentació de les cases excavades que corresponguin a l'època baixmedieval. Només podem atribuir a aquest moment l'enderroc d'una part d'una casa, situada just a l'extrem sud del carrer núm. 2, que fou necessari per a poder connectar aquest amb el que resultarà de l'ampliació baixmedieval, el carrer núm. 5 (Fig. 2), amb uns nivells també associats a la ceràmica decorada en verd-i-manganès.

Queda molt per investigar, encara, sobre l'ocupació de la població baixmedieval. Repetim que l'excavació s'ha reduït a uns pocs espais, escassament 900 m² dels 14.000 m² que corresponen a aquesta època, el que no arriba ni a un 6,5% del total. Quant a la documentació, tot i l'anàlisi dels capbreus dels anys 1304 i 1361 feta per Marcel Pujol (Pujol, 1997), que dóna a entendre una vila plenament formada a principi del segle XIV, encara resta com una font per a explotar.

La tercera fase d'ocupació en el solar de la vila medieval està relacionada amb la construcció de la Ciutadella a mitjan segle XVI. Al respecte d'aquesta, ja vàrem constatar els seus efectes sobre l'anul·lació de la muralla medieval de ponent i d'una part de les cases immediates a aquesta, damunt les quals es basteix el tram de la nova muralla, entre els baluards de Sant Joan i Sant Jordi, al SW i NW del recinte, respectivament. En aquest espai ja es varen determinar nivells d'enderroc i amortització d'algunes construccions, que les excavacions permeteren situar en el context de la nova fortificació (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995a: 61-

11. Agraïxo a Josep Maria Gironella la cessió d'aquest document, localitzat entre els protocols notariais de Castelló a l'Arxiu Històric de Girona.

64). Aquestes reformes són evidents si ens fixem en un plànol més tardà, de l'any 1643, que reproduïx les illes de cases de la vila existents en aquell moment, amb una dimensió clarament inferior a la que haurien tingut en origen (Fig. 6 i 7). Les parts enderrocades coincideixen amb l'extrem nord de les illes III i IV del sector 5, l'extrem oest de les illes I i II del sector 3, i una part de l'illa I del sector 5. Els estrats corresponents a aquesta fase es daten a partir de la presència de ceràmica de reflex metàl·lic decorada amb el motiu del pinzell pinta i per l'absència de blaus catalans posteriors, la qual cosa ens situa en un context de final del segle XVI o, com a molt tard, d'inici del XVII. Per la mateixa època, i en altres punts on la muralla fou amortitzada, especialment a migdia i en una part a llevant, ja havíem vist com algunes cases s'havien reformat o reconstruït just per sobre d'aquesta o havien ocupat l'espai públic immediat, que fins aleshores havia estat de circulació.

A part de la modificació expressada, també s'han documentat reformes en estances d'altres cases més apartades de la muralla. En la majoria dels

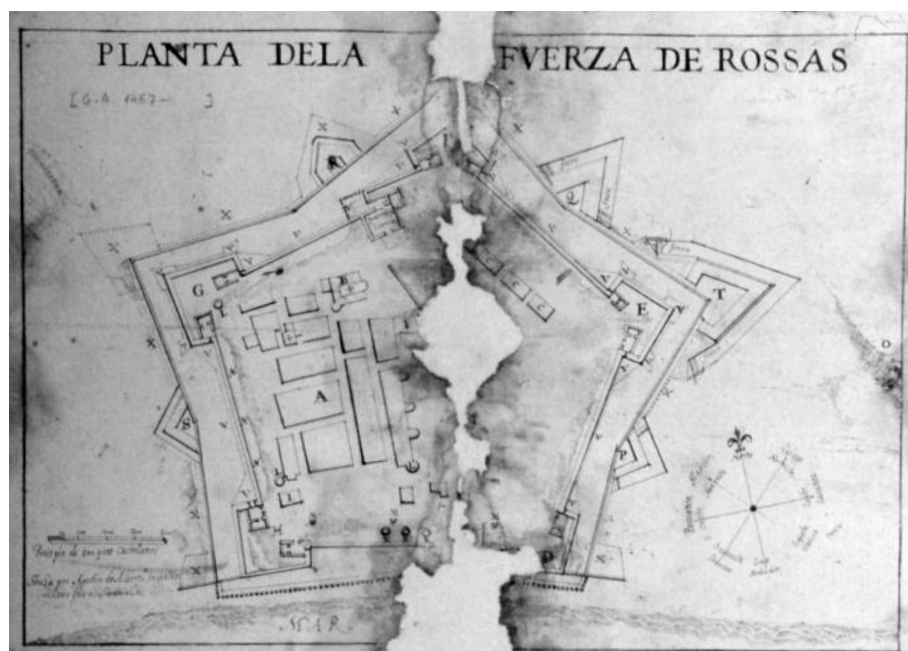

Figura 6. Gravat de l'any 1643 en el qual es representa la trama urbana de la vila medieval tal com queda després de la construcció de la Ciutadella (Castells, Catllar, Riera, 1994: 383).

Figura 7. Superposició de les restes arqueològiques i del plànol de l'any 1643, amb indicació de les parts enderrocades amb la construcció de la Ciutadella, en ombrejat.

casos, consisteixen en reconstruccions de murs i canvis en els paviments. Quant als primers, aquests tenen una característica comuna: estar fets amb materials diversos, granits, esquistos i pissarres, lligats amb una argila de color marró-ataronjat, amb restes de revestiment de calç per la cara interior, arrebossat que arriba just fins a la nova cota de paviment. És interessant destacar que el traçat d'aquests murs, malgrat el canvi constructiu, no modifica substancialment la direcció dels medievals damunt dels quals se superposen. Sembla que només es modifiquen algunes obertures, fet que podria indicar un canvi en les dimensions de les cases o de circulació entre les diferents parts de la planta baixa. Respecte dels paviments, la majoria, en tant que planta baixa, són simples, de terra o argila compactada o bé de morter; allà on s'han pogut excavar es disposen directament sobre els estrats baixmedievals.

En aquest estat arriben les cases en el moment del setge de l'any 1645, durant la Guerra dels Segadors. La destrucció d'aquesta part de la vila la coneixem perfectament a partir de la documentació que fa referència a la voladura d'un polvorí ubicat en una de les torres de la muralla medieval que havia quedat dempeus després de la construcció de la Ciutadella i que es trobava situada a l'extrem NW de la vila. L'explosió va tenir lloc el dia 11 d'abril i el text que s'hi refereix és explícit: *"En esta desgracia se incluyo otra mayor, y mas sensible, muriendo de este fracaso mas de doscientas personas, assi de cavalleria, como de infanteria, unas cayendose todas las casas de la villa sobre ellas, y otras de las piedras que arrojó la torre, sin mas de otras ciento que estropeo, y hirio, no quedando de provecho en todo el sitio para servir"* (Baig, 1988: 160-161). En relació amb aquestes desgràcies, ja vàrem interpretar les restes humanes sepultades a l'extrem SE de l'illa IV del sector 5, i també hi podríem relacionar les restes de dos èquids aixafats sota la runa.

L'estudi dels enderrocs relatius a aquest moment ens ha permès saber com era l'estructura de les cases, a quins usos es destinaven les estances de planta baixa d'aquestes i discriminar, entre les restes recuperades, aquelles que podien correspondre a l'ocupació dels seus habitants. La presència de teules i rajoles planes, aquestes darreres especialment concentrades a la part inferior dels enderrocs, ha portat a considerar l'existència d'un primer pis per sota de la coberta. Aquest detall l'ha corroborat la presència d'escales, que tenen en comú el fet de trobar-se just a l'entrada, arribades contra el mur de façana, a la part vella, o contra els murs laterals, a la part nova (Fig. 8).

Respecte dels paviments, a part dels ja esmentats de terra o argila compactada o de morter, que ja hem descrit i datat en la fase anterior, les

Figura 8. Indicació de les parts de les cases on s'ha detectat planta baixa i pis, i dels espais de circulació o patis sense coberta (PB, planta baixa; PP, planta pis).

plantes baixes en presenten d'altres tipus, com ara de rajols –disposats a la mescla o a trencajunt–, conservats parcialment o bé ocupant només una part de l'estança, o paviments de còdols o pedres clavades a terra, ja sigui posades planes o, majoritàriament, de cantell, els quals correspondrien a espais oberts, com ara patis o àrees de treball. Atès que no s'han excavat, ja que s'han volgut deixar *in situ* com a testimoni de l'època, no sabem la seva cronologia; no podem descartar, però, que siguin del mateix moment que els de terra o argila, més simples, pel fet de trobar-se al mateix nivell d'ús. De manera general, observem que aquests sòls es troben a una cota força per sota del carrer, de fins a 60 cm. Per evitar que les aigües pluvials poguessin entrar dins les cases, la solució passava no només per donar un pendent adequat als carrers, tant cap al centre com cap a la sortida d'aquest en direcció a la muralla, sinó també construint llindars sobre aixecats, alguns amb carreus, altres amb lloses de pedra. Aquesta diferència d'alçada es resolia amb uns graons, que s'han conservat si havien estat fets d'obra. Quant a les portes, les dimensions de les foranes són del tipus portal, d'1,50 m a 1,70 m d'amplada, rarament més petites. Per la ferramenta recuperada, aquestes tenien un o dos batents; la troballa de panys, la majoria del tipus de caseta, demostren que es tancarien amb clau, i també amb forrellats.

A partir de les troballes materials i certes estructures construïdes a les plantes baixes, podem aportar dades sobre l'activitat dels habitants de les cases just abans de la seva destrucció així com del tipus d'ocupació d'aquestes. Dins l'àmbit domèstic, hem constatat que és aquí on es trobaven les bótes de vi. També hi hem localitzat llànties d'oli, elements de mobiliari (tanques, passadors, panys), a més de plats, cassons, coladors, culleres, ganivets, ganivetes i tallants, especialment en aquelles cases en les quals sembla que no hi hauria planta pis; al respecte, cal tenir en compte la troballa de llars de foc. Ferradures, estreps i esperons d'èquids ens indiquen que alguns habitants guardaven els animals dins les cases; en relació amb aquests, hauríem de relacionar, també, la troballa de piques de pedra o altres estructures que haurien fet la funció de menjadores o abeuradors, i, també, fragments de cercle de roda de carro. Encara sobre el bestiar, cal esmentar les esquelles i les campanetes, la majoria de bronze, les primeres de bòvids i les segones d'òvids; en el primer cas, podem pensar en el fet que es tractessin d'animals de treball, mentre que en el segon, de l'estabulació de petits ramats. Els estris més abundants són els agrícoles, ja sigui pels cereals, vinya o hort (aixada, falç, podall, pala, rastell, rascle o rampí, pic), o pel treball al bosc (destral, podadora, estaça-verders). La troballa de didals i agulles de cap ens indicarien l'existència de sastres, que no descartem que poguessin

treballar per a les tropes militars, atesa la presència, també, de petites peces d'abillament (sivelles, botons). Els didals de baster ens informarien de l'activitat d'aquests, també relacionats amb la troballa d'elements de corretges. Filaberquins i potser alguna destrat els hauríem d'associar a fusters; pics, escarpes i martells a picapedrers o mestres d'obra; i els hams a la pesca (Fig. 9).

Encara en aquesta línia de recerca, ens restaria comentar el forn de l'edifici 9 del sector 5, al voltant del qual es varen trobar nombrosos fragments de vidre; la base de premsa, el dipòsit i el pou de l'edifici 2 del sector 3, possiblement per a la producció d'oli; i el dipòsit de l'edifici 8 de la mateixa illa i sector, que hem considerat part d'una instal·lació destinada, probablement, a la producció de vi, amb una zona de patis i un accés important des del carrer. La concentració d'espases i eines agrícoles de tall en una estança de l'edifici 1 del sector 5 ja ens va portar a considerar l'existència d'un ferrer de tall (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor, 1995b: s.p.). Al respecte de la troballa d'espases, amb els corresponents guardamans (la majoria de filigrana de ferro), juntament amb restes de cuirasses, podrien indicar que algunes cases estarien ocupades per militars, ja fossin de la mateixa població o bé vinguts de tropes de fora i casats aquí, o bé que formarien part de l'armament dels homes de la casa necessari en cas de crida. Hem trobat elements d'arnès als edificis 4 i 7 del sector 5, i al 3 del sector 3, i un total d'almenys 15 espases, a més de dagues, puntes de llança i una bateria de pedra foguera i 3 reforços de culata de fusell (Fig. 9).

El fet que no quedés res de profit en tot aquest espai afectat pel setge i davant els estralls causats a la població, es decideix no reconstruir les cases.⁽¹²⁾ El lloc s'anivella i es condiona per a convertir-lo en un gran jardí, d'una superfície estimada d'uns 4.600 m². Aquest espai, que perdura fins a l'abandonament de la fortificació, es delimita amb parets d'obra –la sud damunt del carrer núm. 5– i es dota amb un safareig central (Fig. 10), les restes del qual, com ja hem dit, foren enderrocades per a continuar l'excavació de la vila.⁽¹³⁾ Del safareig partia tot un sistema de reg amb canalitzacions de maons, localitzades en força mal estat durant els treballs arqueològics (Puig, 2011: 46-49, 105), les quals formaven part d'un entramat que podria tenir relació amb les parcel·les dibuixades en el plànol de 1693

12. No obstant això, d'abans de la disposició del jardí s'han detectat un seguit d'actuacions que fan pensar en la possibilitat que hi hagués hagut un intent de refer algunes cases de la vila. Aquestes reformes s'associen a pasteres de calç i a estructures construïdes amb morter de calç, com ara dos pous. La major part d'aquestes estructures, però, seran aviat amortitzades (Puig 2011: 105-106).

13. Just per sota hi hauria les restes de l'hospital de pobres, un edifici que ocuparia l'angle SW de l'illa II del sector 5, parcialment descobert durant el desenrunament recent de la fonamentació del safareig.

SECTOR	EDIFICI	ÀMBIT	EINES AGRÍCOLES
3	3	B2	aixades (2)
		G	aixada
			estaça-verdés
		O	rastell
	3	N	falç
			pala
	6	S	podall
	7	Q	rastell
		X	podall
	8	D	pala
		F	pala petita
		I	pala
		J	falç
5	1	AB	pic
		AC	aixada
		AC	falç (4)
		AC	pala petita
		AC	podadora
	3	I	aixada
		I	pala
	4	H	aixada
		H	pic
		H	podall
	5	K	aixada
		K	pic
		K	podall
		K	roda molí (pedra)
	6	AG	aixada
		AG	pala
	7	AI	pala
	8	AJ	pala
	9	S	pala
	10	V	rascle /rampí
	s/n	D	falç
	s/n	E/C	aixada
carrer 4			aixada

SECTOR	EDIFICI	ÀMBIT	FERRAMENTA ANIMALS
2			estrep
			ferradures (5)
3	1	A	esquella
	4	N	ferradura
	5	T	ferradura
	6	S	ferradura
		U	ferradures (8)
5	1	AC	ferradures (11)
	2	AE	ferradura
	3	I	esperó de cavall
			ferradura
	4	H	ferradura (5 i fragments)
	5	K	ferradura
	6	AI	estrep
			ferradura
		Z	ferradura (2)
	9	S	esperó de cavall (3)
			ferradura (2)
	10	V	ferradura (2)
carrer 4			ferradura
carrer 5			ferradures (5)

Figura 9a. Diversitat de materials localitzats a la planta baixa dels edificis identificats que apunten sobre la possible ocupació dels seus habitants. Eines agrícoles i ferramentes d'animals.

(Castells, Catllar, Riera, 1994: 394-395), gravat en el qual el jardí apareix amb el nom de *Jardin du Gouverneur* (Fig. 11). És molt probable que aquest s'hagués fet entre els anys 1645 i 1660, temps durant el qual la Ciutadella restà en mans franceses després de la Guerra dels Segadors.

Quant a la part restant de la vila, no sabem què queda dempeus o què s'acaba abandonant a conseqüència del setge de 1645. Els testimonis gràfics demostren que entre aquest setge i el posterior de 1693 l'afectació degué ser molt important. Si observem l'esmentat gravat de l'any 1693, només veiem edificis a l'extrem SW de la muralla medieval, destinats a quadres de cavalleria, i un gran allotjament per al governador –adossat a la barbacana de l'antic portal de la muralla–, dotat de magatzem de palla i cavalleries.⁽¹⁴⁾ Bona part de les

14. El mateix plànol detalla l'emplaçament d'altres edificis dins la Ciutadella d'ús exclusivament militar: arsenal i magatzems de munició de guerra i bales, i de pólvora, quadres per a la cavalleria, botiga i magatzems de queviures i de blat, a més de l'església, que no serà definitivament traslladada fora muralles fins a final del segle XVIII, després de la seva destrucció l'any 1795, durant el setge de la Guerra Gran.

SECTOR	EDIFICI	ÀMBIT	FUSTER	PESCA	BOSC	BASTER	COSIR	
3	3	G			estaça-verdés			
	4	N					agulla de cap	
		N3					didal	
	5	T					agulla de cap	
		T1					agulla de cap (8) didal	
	6	S					agulla de cap	
		S2					agulla de cap (2) didal	
		U					agulla de cap (13)	
		U1					agulla de cap	
	8	F		ham				
J				destral				
5	1	AC			destral			
		AF				didal		
	4	H					didal	
	5	K					didal	
								didal (2)
			filaberquí (3)					
			pota de cabra					
	6	X		ham				
		AA					didal	
	7	AG					didal	
		AI					agulla de cap	
	9	T			destral			
	IND.	D			destral			
		E/C					agulla de cap (2)	
IND.						fragment de tisoires		
W2						didal		
carrer 5							agulla de cap	
							didal	

SECTOR	EDIFICI	ÀMBIT	ARMES
3	3	B1	espasa (2)
			punta de llança
		G	espasa
			fragments cuirassa
	6	S	reforç culata fusell
	8	H	travesser d'espasa
		I	reforç culata fusell
		J	espasa amb guardamà
sup.		daga	
5	1	AC	espasa
			espasa amb guardamà (3)
			fulla d'espasa (3)
			guardamà (2)
			punta de llança
		AF	espasa amb guardamà
	3	J	guardamà
	4	H	cuirasssa (fragments)
	5	K	guarnició daga
			guardamans espasa (2)
		X	guardamans espasa (trecat)
	7	AI	llauna cuirassa (75 fragments)
	9	S	reforç culata fusell
			espasa (extrem)
			espassa (fragment)
			guardamans espasa
			virolla de pal
	IND.	D	bateria de pedra foguera
			fulla d'espasa
			guardamans espasa
			punta de llança (2)
		Q	guaspa (56 x 32 mm)
			guardamans espasa (fragment)
carrer 5			guardamà espasa

Figura 9b. Materials associats a oficis diversos.

Figura 10. Emplaçament i dimensions del Jardí del Governador fet sobre la part de cases enderrocades l'any 1645.

illes III i IV del sector 2 ja apareixen com a ruïnes, *mazures*. L'excavació d'un tram de la façana oest de l'illa III, portada a terme l'any 2010, va permetre datar els nivells d'enderroc *postquem* primer terç del segle XVII (Puig, 2014: 111), cosa que apuntaria cap al setge de 1645. És interessant destacar que just en aquesta part es va localitzar un pas empedrat que vindria a ser la prolongació del carrer núm. 5. Si seguim amb el mateix plànol, sí que quedaria sencera una petita estructura en el límit nord de l'illa III, on els esmentats treballs arqueològics han posat al descobert unes construccions que es podrien associar al que més tard apareix com a casa del tinent del rei, a la que ens referirem.

De nou, i al respecte d'aquest plànol de 1693, quedaria fer atenció a les construccions que s'aixequen a la part sud del jardí, l'ús de les quals és com a forns pel pa de munició, les quals es varen localitzar durant l'excavació de l'any 2010 (Puig, 2011: 40-45, 101-105). El forn, de planta quadrangular per fora, de 5,20 m per 5,25 m de costat, i circular a l'interior, amb un diàmetre entre 3,75/3,80 m, va aparèixer construït damunt les runes del carrer núm. 5, sobre uns nivells de terraplenament posteriors al primer quart del segle XVII. Es relacionava amb altres estructures, menys conservades, que tenien relació amb

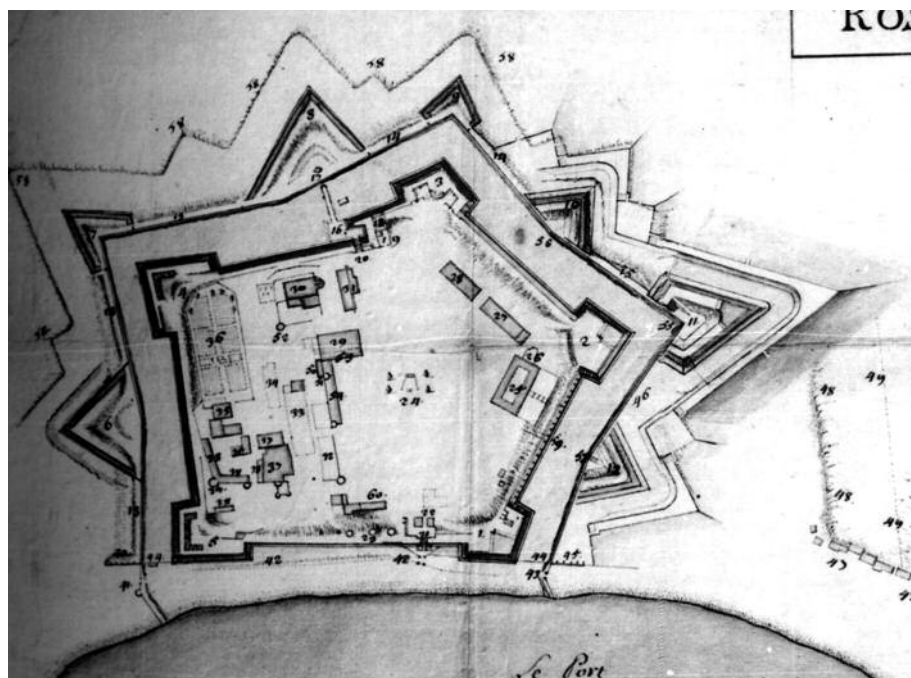

Figura 11. Gravats de l'any 1693 en el qual es veuen el Jardí del Governador i la resta de construccions que queden dempeus de la vila (Castells, Catllar, Riera, 1994: 394-395).

el funcionament del forn, així com un pou. Aquest conjunt es va recuperar colgat per una capa d'enderroc, relativa a la seva amortització, que es produeix, amb tota seguretat, abans del 1741, quan els forns ja es troben traslladats més al SW, dins un edifici adossat a la muralla (Puig, 2011: 101-105; Castells, Catllar, Riera, 1994: 410-411). Cal dir que els estrats, que colguen l'esmentat pou, es varen datar dins la segona meitat del segle XVIII. També es va excavar l'espai del nou emplaçament dels forns, que correspon a l'extrem NW de l'illa II del sector 3, fins a arribar al darrer nivell de paviment de l'edifici. Això va permetre deixar a la vista les espitlleres, tapiades, de la muralla medieval, mur que feia les funcions de paret interior de la construcció. Els materials recuperats entre l'enderroc daten la caiguda del sostre d'aquesta estança dins la segona meitat del segle XVIII. L'excavació va continuar en profunditat a l'extrem nord de l'edifici fins a descobrir el límit oest del carrer núm. 5 (Puig, 2014: 111-112).

Després del setge de 1693, en el context de la Guerra dels Nou Anys, la Ciutadella cau altre cop en mans franceses i no és retornada fins a l'any 1697. La planimetria posterior correspon a l'època de la Guerra de Successió, període durant el qual la fortificació torna a rebre l'atac dels francesos. En un plànol de l'any 1713 i en altres posteriors, que es daten entorn del 1720 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 400-401, 594; 406-407, 408-409), les restes que queden dels edificis de la vila vénen a ser les mateixes que les de l'any 1693, però destinades a altres usos. Entre aquests només romanen dempeus la casa del governador, però també trobem les del tinent del rei i del sergent major, aquesta darrera situada fora dels límits del que havien estat les muralles medievals. Ens interessa la del tinent del rei, aparentment construïda després del setge de 1693 –els plànols de l'època no la dibuixen, de la qual s'ha excavat part del seu enderroc en els treballs a l'illa III del sector 2, estrat que datem a partir de la segona meitat del XVIII/principi del XIX per la presència de ceràmica catalana d'influència francesa i de la sèrie de Banyoles (Puig, 2011: 109-110). Aquesta cronologia coincideix amb el fet que aquesta casa, com les altres residències esmentades, segueixin dempeus en els gravats posteriors, com ara el de 1788, fet poc abans d'esclatar la Guerra Gran, i el de 1813, fet un cop acabada la Guerra de Francès i abandonada la plaça (Castells, Catllar, Riera, 1994: 418-419 i 432-433, respectivament).

EL TRAÇAT ORTOGONAL DE L'EIXAMPLE BAIXMEDIEVAL I LA PARCEL·LACIÓ GÒTICA

Malgrat que no disposem de molta superfície excavada sí que l'espai descobert, a la llum de les excavacions del projecte 2008-2016, ens ha

permès reconèixer que l'eixample baixmedieval de la vila de Roses fou traçat, com també ho havia estat el nucli altmedieval, segons uns criteris racionals d'organització de l'espai públic i privat. No ens centrarem en el nucli fundacional de població, al que ja ens hem referit abans, ordenat a la manera romana de planta en forma de creu, atès que és pràcticament impossible identificar la parcel·lació original de les cases en les quatre illes del quadrant. De fet, només en coneixem parcialment una, la SW, i està molt modificada per les reformes que provoquen la llarga pervivència dels habitatges. Quant a la vila baixmedieval, disposem d'un document de gran valor per a saber com era la xarxa de cases i carrers a l'època: el plànol de l'any 1643 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 382-383, núm. 244) (Fig. 6). Malgrat el desfasament cronològic, el gravat és un testimoni únic sobre com s'organitzava la trama urbana de la vila.⁽¹⁵⁾ Aquí es fa evident una morfologia ortogonal, que anirem analitzant i confrontant amb els resultats aportats per l'arqueologia.

Com expressa Beatriz Arízaga a escala de l'Europa medieval, aquests tipus de dissenys seguien un pla prefixat, el qual establia el nombre i les dimensions dels carrers, traçats de forma paral·lela i tallats per altres carrers menors en angle recte, així com la mida i el nombre de les parcel·les (Arízaga, 1993: 24-25). La trama urbana de la vila de Roses que es dibuixa en el gravat de 1643 coincideix plenament amb aquesta descripció. La mateixa Arízaga sosté, però, que no podem parlar d'un model ideal d'aplicació general, sinó que aquest variava en funció de l'emplaçament particular de cada vila i el nombre de pobladors previstos; aquests eren els factors reals que condicionaven la mida i l'estructura de cadascun (Arízaga, 1993: 25). És per això que el que primer ens interessa és analitzar la topografia de l'emplaçament del que a partir d'ara anomenarem l'eixample o vila nova de Roses. Al respecte, hem de considerar tres elements importants: l'existència de la trama antiga amb el recinte del monestir situat a ponent, l'interès d'ampliar en direcció al mar on s'instal·laran les estructures portuàries i, finalment, la dimensió i les característiques del terreny disponible, encaixat entre dues petites rieres.⁽¹⁶⁾ Hem estimat que la vila vella ocupava una superfície d'uns 5.400 m², mentre que el conjunt monacal, inclosa la sagrera de l'església, feia uns 4.700 m². L'eixample ocuparà un total de 14.000 m², que eren els disponibles entre les esmentades rieres i la costa.

15. Tot i no reconèixer-ho en el text, ben segur que Marcel Pujol utilitza aquesta font per a dibuixar la trama urbana resultant de l'estudi del capbreu de 1304 i posteriors. A partir d'aquest primer capbreu, atesa la parcialitat de la informació, ja que només capbreven els emfiteutes de l'abat, és pràcticament impossible arribar a la precisió de la planta proposada (Pujol, 1997: 53).

16. Es tracta de la riera de la Trencada, a l'oest, i el rec Fondo, a l'est. Ambdues, especialment aquesta darrera, varen veure modificat el seu traçat a causa de la construcció de la Ciutadella. En altres ocasions ja hem defensat que el rec Fondo passava originalment pel centre de l'actual pati d'armes.

Per entendre la distribució dels carrers i les illes de cases que es planifica a Roses ens hem de remetre, de nou, al plànol de l'any 1643. D'aquest es desprèn l'existència de dos grans sectors: el de ponent, ubicat just al sud de la vila vella, en el qual els carrers es tracen en sentit est-oest, paral·lels al mar, amb un total de 3 fins a arribar a la muralla sud; i el de llevant, al sud del monestir, on els carrers es dibuixen en sentit nord-sud, perpendiculars al mar, amb un total de 2, el de més a l'oest alineat amb la façana oest del monestir (Fig. 2). Aquesta distribució creiem que s'ajusta no només a l'espai disponible, tancat per la muralla, sinó també a la topografia del terreny. La part de ponent és més baixa i plana, mentre que la de llevant ha de tenir en compte el desnivell natural existent. Els pendents, finalment, se solucionen amb un terraplenament i terrassament de l'espai, de manera que sigui més practicable la urbanització. De tot plegat resulten 8 grans illes de cases, compartimentades en carrerons secundaris.

De forma paral·lela a aquesta distribució, s'estableix la parcel·lació interna de les illes, seguint un patró fix que ha estat possible determinar gràcies a l'excavació de l'illa I del sector 3 durant els anys 2008-2011. A partir de les restes descobertes, s'entreveu una homogeneïtat parcel·laria, un mòdul, malgrat la seva alteració a conseqüència dels normals canvis en les propietats originals, ja sigui per herències o vendes, per exemple. En la superfície de l'espai descobert es poden arribar a distingir un total de 6 parcel·les, d'idèntica planta rectangular i orientació nord-sud (Fig. 12). La superfície de cadascuna d'elles és d'uns 114 m², amb uns 96 m² d'espai interior hàbil; la llargada nord-sud és d'uns 13,50 m per una amplada d'uns 7 m.⁽¹⁷⁾ No vol dir que cada parcel·la correspongués a una casa; si bé en alguns casos és cert, en altres veiem com es compartimenten en dues o fins i tot algunes ocupen dues parcel·les.⁽¹⁸⁾ El que també es detecta en els edificis descoberts és la divisió interna de les parcel·les. En el cas que les cases n'ocupin tota una de completa, observem una compartimentació en tres estances, paral·leles a la façana que dona al carrer, amb una amplada entre 2,90 m i 3,30, excepte els patis o espais oberts. Aquesta llum era que la permetia la llargada de les bigues de l'època, per la qual cosa els murs damunt els quals es carregaven no podien estar gaire més separats entre si.

17. Aquestes mides les hem preses a l'espai interior de les parcel·les. Cal tenir en compte que comparteixen parets mestres en tot el perímetre que no dona al carrer, per la qual cosa la diferent amplada dels murs i les refaccions que observem compliquen el càlcul exacte.

18. Els mateixos documents de l'època ja estableixen diferències entre l'*hospitium* –alberg– i la *domum* –casa–. Aquest detall l'observa Marcel Pujol en l'estudi dels capbreus del segle XIV en els quals observa l'existència d'ambdós tipus, alguns amb corral i patis annexos (Pujol, 1997: 58-62).

Figura 12. Parcel·lació original de l'ampliació baixmedieval de la vila que es detecta en la zona excavada.

Aquesta amplada, que s'ha reconegut com a pròpia de la parcel·la gòtica, ben segur que fou el principal condicionant del disseny de la parcel·lació total, i, com descriurem breument més endavant, també l'hem observat en altres jaciments contemporanis.

A partir de la parcel·lació descrita, i si l'apliquem sobre el plànol de la vila, en funció de la trama de carrers i illes de cases coneguda,⁽¹⁹⁾ proposem un nombre màxim de 102 parcel·les: 20 per les illes I i II, 6 per l'illa IV i 19/21 per l'illa III del sector 3; 4 per l'illa I, 6 per l'illa 2, 14 per l'illa III i 12 per l'illa IV del sector 2 (Fig. 13). La parcel·la prototip encaixa perfectament en l'espai d'aquestes illes i es pot aplicar en tots els casos, sempre que s'orientin en sentit N/S. La problemàtica dels accessos a algunes parcel·les interiors entenem que es resoluria segons els usos als quals es destinessin o amb petits carrerons interiors. Com ja hem expressat, 100 parcel·les no equivaldrien a 100 cases. Les expectatives o les necessitats dels nous habitants a acollir determinarien les dimensions i la capacitat total d'aquestes.⁽²⁰⁾ No disposem de documentació relativa a aquesta parcel·lació, que entenem que es degué generar, ni quins foren els receptors de cada establiment o lot. Tampoc sabem del cert els promotors d'aquesta urbanització; si fou només l'abat del monestir o també el comte d'Empúries. Ambdós senyors tenien jurisdicció sobre la vila i ambdós degueren capbrevar sobre ella. Al respecte d'aquest tema, ens interessa l'estudi fet per Marcel Pujol sobre el capbreu de 1304; segons l'autor, aquest només conté el que pertany a l'abat, amb un total de 143 declarants sobre 168 cases (Pujol, 1997: 134), restaria, encara, la part del comte. L'anàlisi d'aquest document no especifica l'emplaçament de les propietats de l'abat ni en quina zona es troben, si afronten amb establiments comtals ni quins són aquests, per la qual cosa és impossible saber com es distribuïen aquestes competències dins l'espai, però cal pensar en un cert ordre.

Hem d'entendre que és en aquest moment de la parcel·lació quan es procediria a enderrocar les muralles de migdia de la vila vella, ja obsoletes, per tal de facilitar l'accés entre la part vella i la nova.⁽²¹⁾ No sabem si aquest

19. No només pel plànol de 1693 sinó també per algun fragment de carrers trobats en altres punts excavats de la vila i per algunes traces que s'entreveuen del seu emplaçament.

20. Seria interessant saber quin tipus de població acull i la seva procedència, quin percentatge d'interna i de forana, i en quin temps va ocupant els solars parcel·lats. De nou l'estudi de la documentació és imprescindible. Caldria revisar el capbreu més antic, el de 1304, i la procedència dels diferents capbreuants, la llista dels noms dels quals ja proporciona Marcel Pujol, amb una breu aproximació, però sense especificar en quina part de la vila habiten (Pujol, 1997: 106-110).

21. Ja hem comentat com el braç sud de l'eix de la creu del sector altmedieval, o carrer núm. 2, es connecta amb el nou carrer al sud, el núm. 4, per la qual cosa cal enderrocar alguna casa i obrir un carreró d'enllaç.

Figura 13. Proposta de parcel·lació per a la totalitat de l'ampliació baixmedieval de la vila i de possibles carrerons interns en illes més compactes.

enderroc es fa immediatament o si encara quedarien algunes parts pendents. Així ho sembla per uns documents datats entre 1359 i 1360, que anteriorment havíem utilitzat per a datar, erròniament, la construcció de la muralla baixmedieval (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal, 1994: 35). Avui considerem que ambdós textos, que posen en evidència els continus conflictes entre els dos senyors jurisdiccionals de la vila, tracten de l'enderroc d'una part de la muralla que encara restaria dempeus a l'època, aleshores antiga i en mal estat. Aquesta sabem que es trobava a l'est i sud del monestir, juntament amb els murs o "*dressanas cum turri versus marea*" (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal, 1994: 31-35). És molt possible que aquesta part és la que coincideix amb l'extrem nord de les illes I i II del sector 2, les més properes al monestir.

Quant a la cronologia d'aquesta planificació urbana, repetim el que ja hem apuntat en descriure les restes arqueològiques d'aquesta fase: la seva datació s'ha de situar abans de mitjan segle XIII. Considerem que aquesta ordenació, racional i harmònica en la seva concepció, fou pensada, desenvolupada i aplicada en poc marge de temps. El mateix s'aprecia en la nova traça murada, en especial en el front de mar, el més ben defensat, dotat amb 5 torres, totes elles separades entre si 24 m. En el moment de la capbreuació, feta l'any 1304, sembla que la planta expressada és completa, tot i que encara hi ha solars buits. Per acabar, volem comparar el cas de Roses amb el de Figueres, on també trobem un projecte d'urbanització similar, en aquest cas resultat de l'atorgament de la carta pobla per part del rei Jaume I l'any 1267, que dóna lloc a un eixample traçat amb illes de cases regulars, sobre un traçat de carrers ortogonals i sobre uns eixos principals simètrics, amb una superfície total d'unes 5,4 ha i un perímetre de 900 m (Puig, 2013: 90-91). També s'ha detectat una parcel·lació premeditada en el poble de Santa Creu de Rodes (el Port de la Selva), gràcies als darrers treballs arqueològics portats a terme al jaciment. Aquí s'ha vist com les cases immediates a la plaça conserven, tot i que molt modificat per les reformes posteriors, part d'un traçat urbà, amb uns mòduls que amiden entre 15 i 20 m² de superfície, amb una llargada entre 7/8 m per una amplada entorn dels 2,20/2,50 m, agrupats de tres en tres, que s'ha datat entre la segona meitat del segle XIII i principi del XIV (Mataró, Ollich, Puig, 2016: 377). Finalment, cal esmentar el cas de Castelló d'Empúries, on també es coneix una parcel·lació a la zona de la plaça del Gra, que resulta de l'enderroc del castell comtal entorn de l'any 1336, de dimensions similars a les expressades, amb mòduls també de forma rectangular, d'entre 15,50/16 m de llarg per 4,5 i 5 m d'amplada, i uns 80 m² de superfície (Puig, 2013b: 86), els quals s'ajusten a les mides de la parcel·la gòtica.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, Xavier, "El projecte d'intervencions arqueològiques". A: *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Monografies Emporitanes, 9, (1999), p. 75-84.
- AQUILUÉ, Xavier; BURÉS, Lurde, "L'Empúries del període medieval: fase VI". A: *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Monografies Emporitanes, 9, (1999), p. 423-448.
- ARÍZAGA, Beatriz, "El paisaje urbano en la europa medieval". A: *III Semana de Estudios Medievales de Nájera*, 1992, Logroño, (1993), p. 11-25.
- BAIG, Marià, "La vila de Roses en els segles XVI i XVII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, (1988), p. 135-206.
- BELTRÁN DE HEREDIA, Júlia, "Pisa arcaica i vaixela verda al segle XIII. L'inici de la producció de pisa decorada en verd i manganès a la ciutat de Barcelona", *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 3, (2007), p. 138-158.
- CASTELLS, Ramon; CATLLAR, Bernat; RIERA, Josep, *Ciutats de Girona, Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona, COAC, Diputació de Girona, 1994.
- FERNÁNDEZ DE LA REGUERA, Alfred; SOLÉ, Jordi, "El projecte d'intervenció arquitectònica". A: *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Monografies Emporitanes, 9, (1999), p. 51-74.
- FOLCH, Cristian, "El poblament al nord-est de Catalunya durant la transició a l'edat mitjana (segles V-XI dC)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 46, (2005), p. 37-65.
- LLINÀS, Joan; MERINO, Jordi; MIRÓ, Manel; MONTALBAN, Carme; PALAHÍ, Lluís i GRIMAL, SAGRERA, Jordi, *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1989 a 1995*, Monografies Empordaneses, 4, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1998.
- MATARÓ, Montserrat; PUIG, Anna Maria, "Els precedents dels monestirs de Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Roses. La colonització eclesiàstica precarolíngia a l'extrem oriental dels Pirineus" A: *II Congrés Internacional Història dels Pirineus*, (Girona, novembre 1998), Girona, (2005), p. 111-124.
- MATARÓ, Montserrat; OLLICH, Imma; PUIG, Anna Maria, "Intervencions arqueològiques a Santa Creu de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà) en el bienni 2014-2015", *XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Banyoles*, (2016), p. 375-381.
- PUIG, Anna Maria, "La villa Castilione en el territorio Petralatense. La seva topografia urbana i el castell de Castelló", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, (1996), p. 47-77.

- PUIG, Anna Maria, "El jaciment de *Rhode* a la fi de l'antiguitat tardana. Els contextos del segle VII dC a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà, Girona)", *Pyrenae*, 29, (1998a), p. 171-192.
- PUIG, Anna Maria, "Tres intervencions menors a la Ciutadella de Roses durant el bienni de 1996-97: la barbacana del Portal de Mar, el safareig del jardí del Governador i el camp de treball". A: *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, (1998b), p. 335-340.
- PUIG, Anna Maria, "L'urbanisme planificat alt-medieval a l'Empordà: els exemples de les viles de Roses i Castelló d'Empúries" A: *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (novembre 1998), Igualada, (2000a), p. 76-89.
- PUIG, Anna Maria, "Seguiment arqueològic en el centre històric de la vila de Castelló d'Empúries (Alt Empordà)". A: *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, (2000b), p. 313-317.
- PUIG, Anna Maria, "Treballs de modificació i condicionament de la topografia urbana de Castelló: una necessitat imposada pel creixement de la vila", *El Salner*, 10, (2004), p. 45-57.
- PUIG, Anna Maria, "Els fossats del castell de Castelló d'Empúries (Alt Empordà, Girona). Un conjunt ceràmic dels segles XII i XIII", *Pyrenae* 38-2, (2007), p. 79-113.
- PUIG, Anna Maria, *Projecte d'intervencions arqueològiques al jaciment de la Ciutadella de Roses. Cap al centenari de la descoberta*, (2008-2016), document inèdit, 2008.
- PUIG, Anna Maria, "Rhodé (c. 375 – 195 av. J.-C.)". A: *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire, Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine* (BiAMA) 3, Aix-en-Provence, (2010a), p. 79-88.
- PUIG, Anna Maria, "Les campanyes del bienni 2008-2009 a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)". A: *X Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, (2010b), p. 673-681.
- PUIG, Anna Maria, *Memòria d'excavació. Programa del bienni 2008-2009*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia, 2011.
- PUIG, Anna Maria, "Les campanyes del bienni 2010-2011 a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà) i altres intervencions menors". A: *XI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, (2012), p. 211-221.
- PUIG, Anna Maria, "L'evolució del nucli emmurallat medieval", Figueres dins la història de Catalunya (dossier), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 44, (2013a), p. 67-96.
- PUIG, Anna Maria, "L'emplaçament de la comunitat jueva a la llum de l'urbanisme i l'arqueologia". A: *Jueus del rei i del comte. Homenatge a Miquel Pujol i Canelles*, *Girona Judaica* 7, Girona, (2013b), p. 82-95.
- PUIG, Anna Maria, *Memòria d'excavació. Programa del bienni 2010-2011*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia, 2014.
- PUIG, Anna Maria, *Intervenció arqueològica preventiva al mas de les Torres (Vilanova de la Muga, Alt Empordà)*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia, 2016b.

- PUIG, Anna Maria, "Rhode: the state of archaeological research on the city". A: *Colloquia Antiqua*, Ionians in the East and West, Empúries (octubre 2015), Museu d'Arqueologia de Catalunya, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Madrid, (en premsa).
- PUIG, Anna Maria; AGUSTÍ, Bibiana; CODINA, Dolors; TEIXIDOR, Mireia, "Actuacions al centre històric de Castelló d'Empúries (Alt Empordà). La plaça del rei Jaume I". A: *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, la Bisbal, (2004), p. 369-375.
- PUIG, Anna Maria; AGUSTÍ, Bibiana; TEIXIDOR, Mireia; MARTÍN, Aurora, "Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)". A: *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, (2000), p. 172-176.
- PUIG, Anna Maria; CARRASCAL, Carme; PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma, *Memòria d'Excavació (setembre 1993-gener 1994: primera campanya)*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Memòria inèdita, 1994.
- PUIG, Anna Maria; PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma; CARRASCAL, Carme, "Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)". A: *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, (1994a), p. 156-165.
- PUIG, Anna Maria; PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma; CARRASCAL, Carme, "Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, (1994b), p. 17-41.
- PUIG, Anna Maria; CARRASCAL, Carme; VIEYRA, Gemma; TEIXIDOR, Mireia, "L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V a XVII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, (1995a), p. 41-69.
- PUIG, Anna Maria; CARRASCAL, Carme; VIEYRA, Gemma; TEIXIDOR, Mireia, "El conjunt d'espases trobades en els darrers treballs a la Ciutadella de Roses", *Roses. Festa Major*, s.p., 1995b.
- PUIG, Anna Maria; CARRASCAL, Carme; TEIXIDOR, Mireia; VIEYRA, Gemma, *Memòria d'Excavació (maig-agost 1995: quarta campanya)*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Memòria inèdita, 1996.
- PUIG, Anna Maria; CARRASCAL, Carme; VIEYRA, Gemma; TEIXIDOR, Mireia, "La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella (Alt Empordà): darreres investigacions", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 35, (1996), p. 1011-1026.
- PUIG, Anna Maria; TEIXIDOR, Mireia, *Memòria d'excavació. Control arqueològic de l'enderroc del safareig del Governador*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Memòria inèdita, 1997.
- PUIG, Anna Maria; CODINA, Dolors, "Intervenció al claustre del monestir de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)". A: *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, la Bisbal, (2004), p. 485-491.
- PUIG, Anna Maria; MARTÍN, Aurora, *La colònia grega de Rhode*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica, 24, Girona, 2006.

- PUJOL, Marcel, *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*, Col·lecció Papers de Recerca 2, Ajuntament de Roses-Diputació de Girona, 1997.
- RIU, Eduard, "D'algunes formes de terrissa alt-medieval barcelonina", A: *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*, *Acta Medievalia*, annex 2, (1984), p. 29-48.